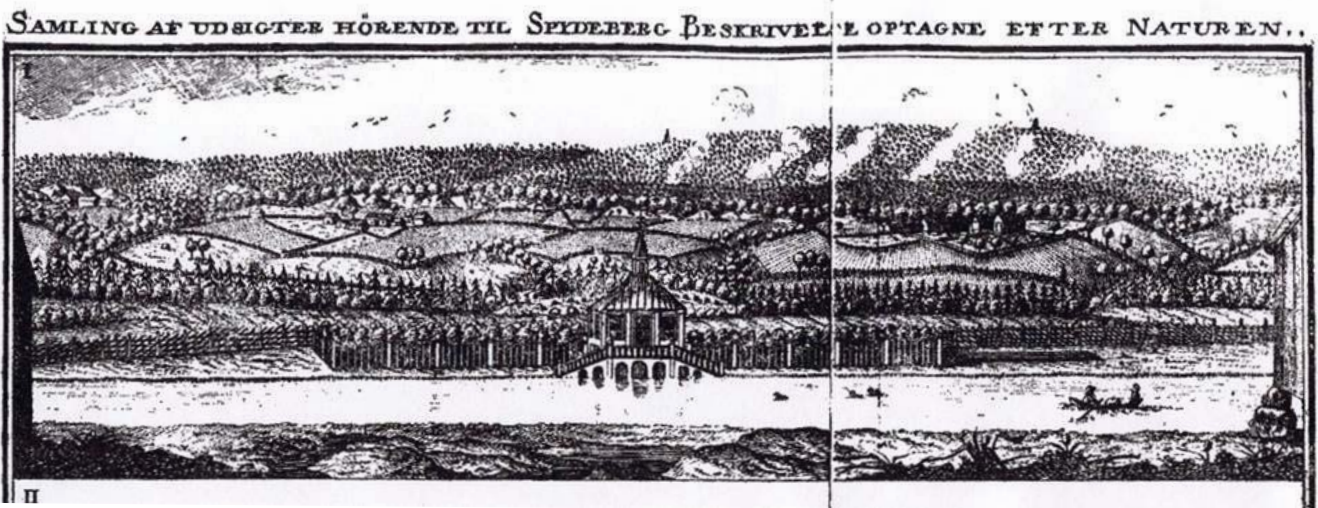

KULTUREN

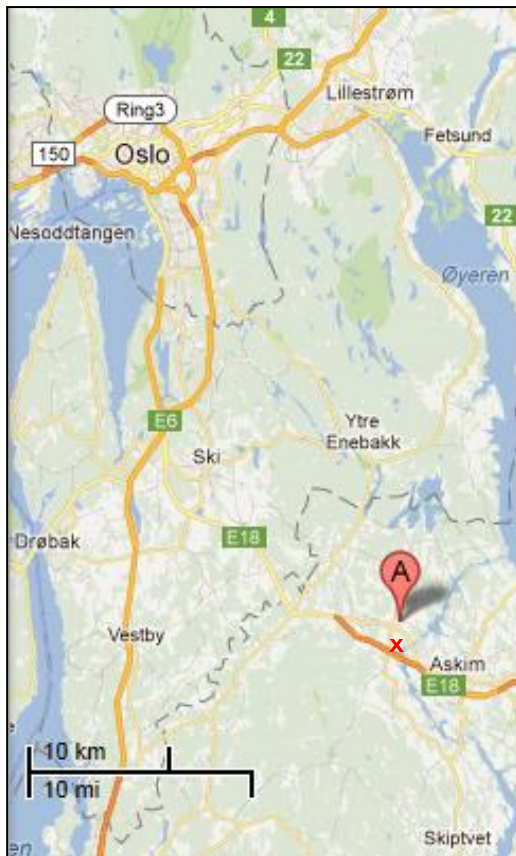
Lusthuset på Spydebergs prästgård

Spydebergs kommun, Norge
Arkeologisk förundersökning 2013

Innehåll

Inledning	3
Bakgrund och tidigare arkeologiska iakttagelser.....	3
Genomförande och resultat.....	4
Schakt 1	7
Schakt 2	8
Schakt 3	9
Makrofossilanalys	9
Sammanfattning	10
Referenser.....	11
Makroskopisk analys av jordprover från trädgårdsanläggning vid Spydeberg.....	12

Figur 1. Platsen för Spydebergs prästgård utanför Spydeberg (Norge) är markerad med ett rött kryss. Orten Spydeberg är markerat med ett A. Kartan hämtad från Google maps.

Inledning

Under två fältdagar i oktober år 2013 genomfördes en trädgårdsarkeologisk undersökning i Jacob Wilses trädgård från 1700-talet, på Spydebergs prästgård i Spydebergs kommun, Norge. Spår efter ett lusthus med kringliggande strukturer skulle dokumenteras för att fånga storlek på byggnad och om möjligt konstruktioner runt om. En yngeldamm väster om lusthuset eftersöktes likaså.

Bakgrund och tidigare arkeologiska iakttagelser

År 1779 publicerades en karta över hela Spydebergs socken där prästgårdens trädgård utgjorde en liten del i beskrivningen. Hela sockenkartans storlek motsvarar ungefär ett A4. Den lilla delen som utgör Wilses hage är endast ca 4x5 cm, men har i det här fallet förstörats upp för att kunna användas som referensmaterial i den arkeologiska undersökningen (figur 4 och 6).

För fördjupad kunskap om bakgrund och tidigare arkeologiska insatser i trädgården hänvisas till rapport Nr 407. *Wilses trädgård på Spydebergs prästgård. Arkeologisk förundersökning 2011*. Aja Guldåker. Rapporten kan beställas som pdf hos Kulturen¹.

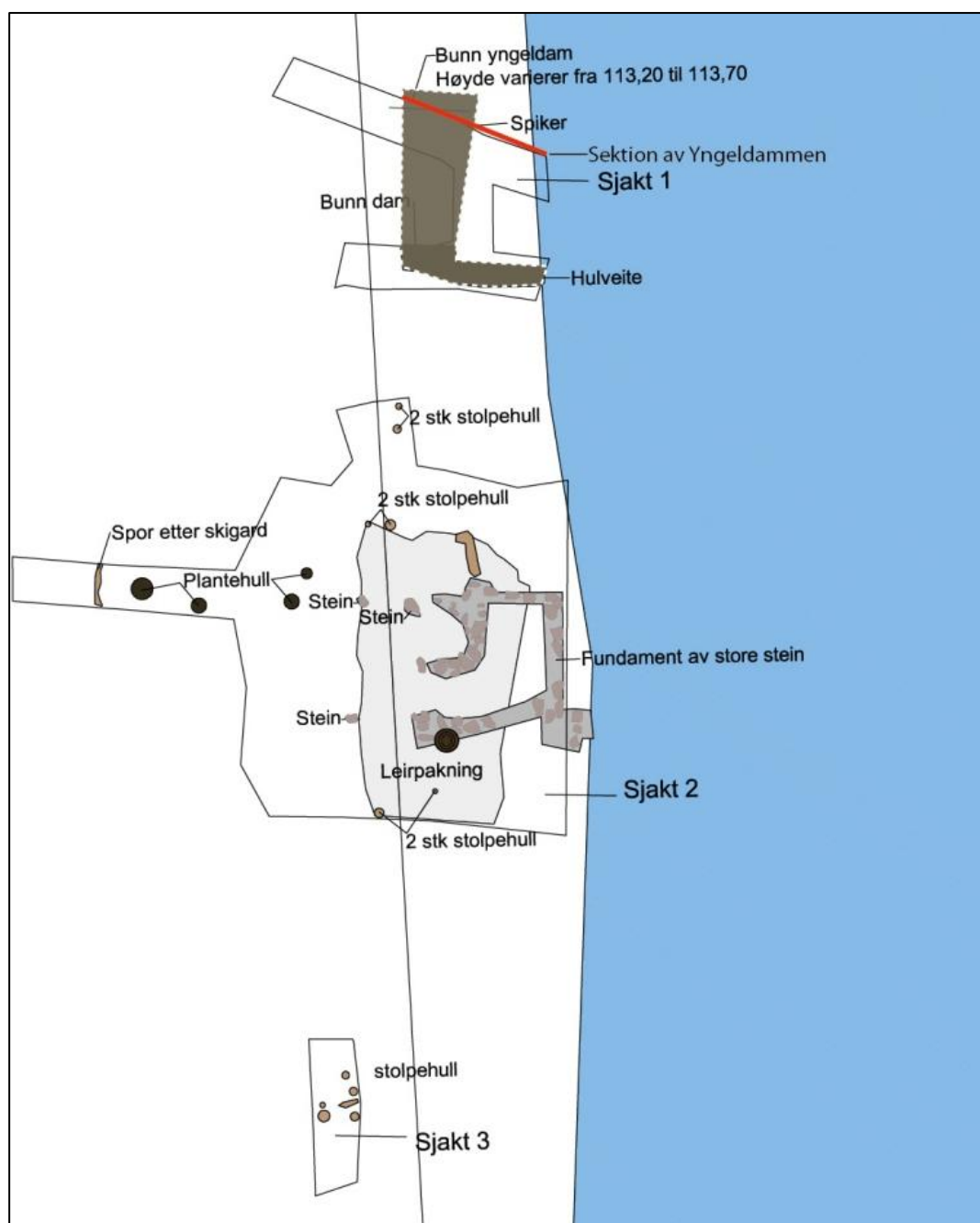
¹ arkeologi@kulturen.com

Genomförande och resultat

Utgångspunkten för den arkeologiska förundersökningen var ett kopparstick från år 1779 där ett lusthus avbildas söder om den stora dammen på Spydebergs gård (se rapportens framsida) samt en sockenkarta från år 1779 med en detalj över Prästgården där trädgårdsanläggningen med lusthus och kringliggande strukturer framgår.

Avsikten med den arkeologiska undersökningen är att Stiftelsen *Spydebergs Prestegård* vill rekonstruera lusthuset. För att göra en korrekt kulturhistorisk bedömning av lusthuset och dess placering används en trädgårdsarkeologisk undersökning vars syfte är att utreda storleken på byggnad och strukturer samt även ge en bekräftelse på att det funnits en anläggning på plats.

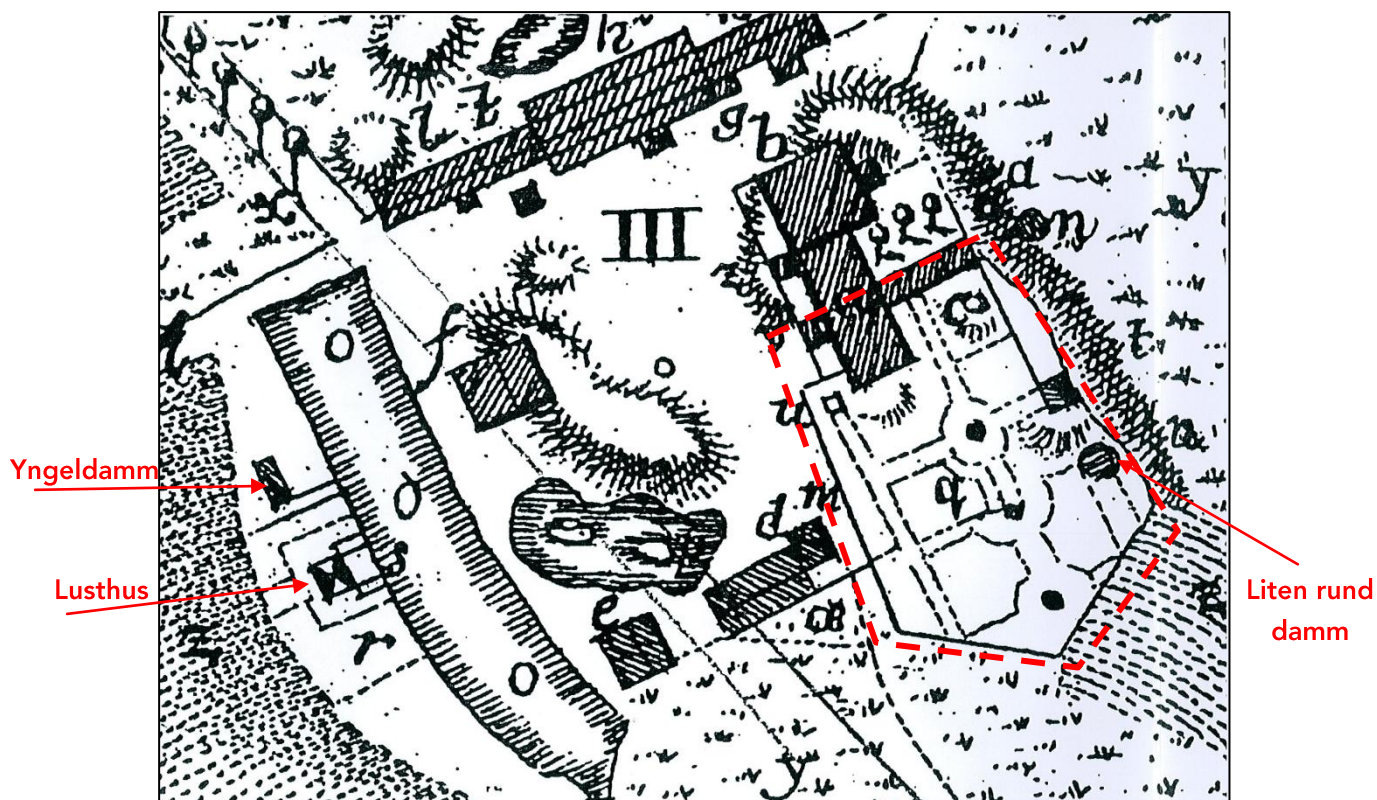
Landskapsarkitekt Anne Kaurin, som är ansvarig för rekonstruktionsarbetet i trädgården, samt Aja Guldåker som tidigare gjort en trädgårdsarkeologisk undersökning i Wilses hage, genomförde fältarbetet på två dagar. Med hjälp av grävmaskin banades totalt 81,5 m² av till ett djup av som mest cirka 1 m. Tre schaktområden togs upp: Schakt 1 i området där yngeldammen förväntades att påträffas, Schakt 2 i området för lusthuset med kringliggande strukturer och Schakt 3 för att finna spår efter den östra begränsningen av lusthusområdets strukturer (figur 2).

Figur 2. Schakt 1-3 söder om den stora dammen på Spydebergs prästgård. Detalj av karta, Bilaga 1.

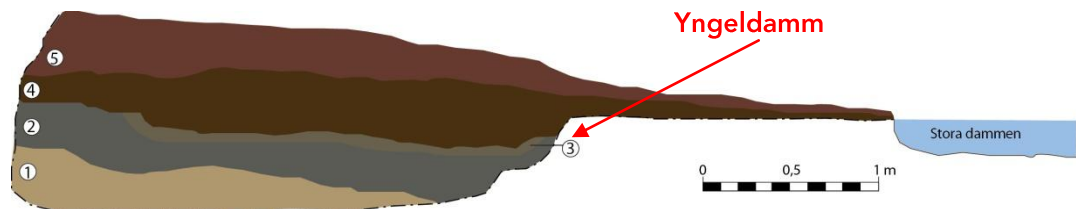
Figur 3. Schakt 2 med lusthusområdet intill dammkanten i siktlinje med huvudbyggnaden i norr. Aja Guldåker dokumenterar stenkonstruktionen som lusthuset vilat på. Foto Anne Kaurin, fotografi från söder.

Figur 4. Jacob Wilses sockenkarta från år 1779 där lusthusområdet och yngeldammen är markerade samt området för den arkeologiska undersökningen år 2011 med streckad röd linje.

Schakt 1

Enligt Jacob Wilses sockenkarta från år 1779 skulle en rektangulär yngeldamm för karpar vara placerad söder om den stora dammen, med en liten ränna emellan (figur 2 och 4). Schakt 1 fick formen av ett "H" och omfattade totalt 23 m².

Figur 5. Sektion mot väst i Schakt 1. Yngeldammen i tvärsnitt.

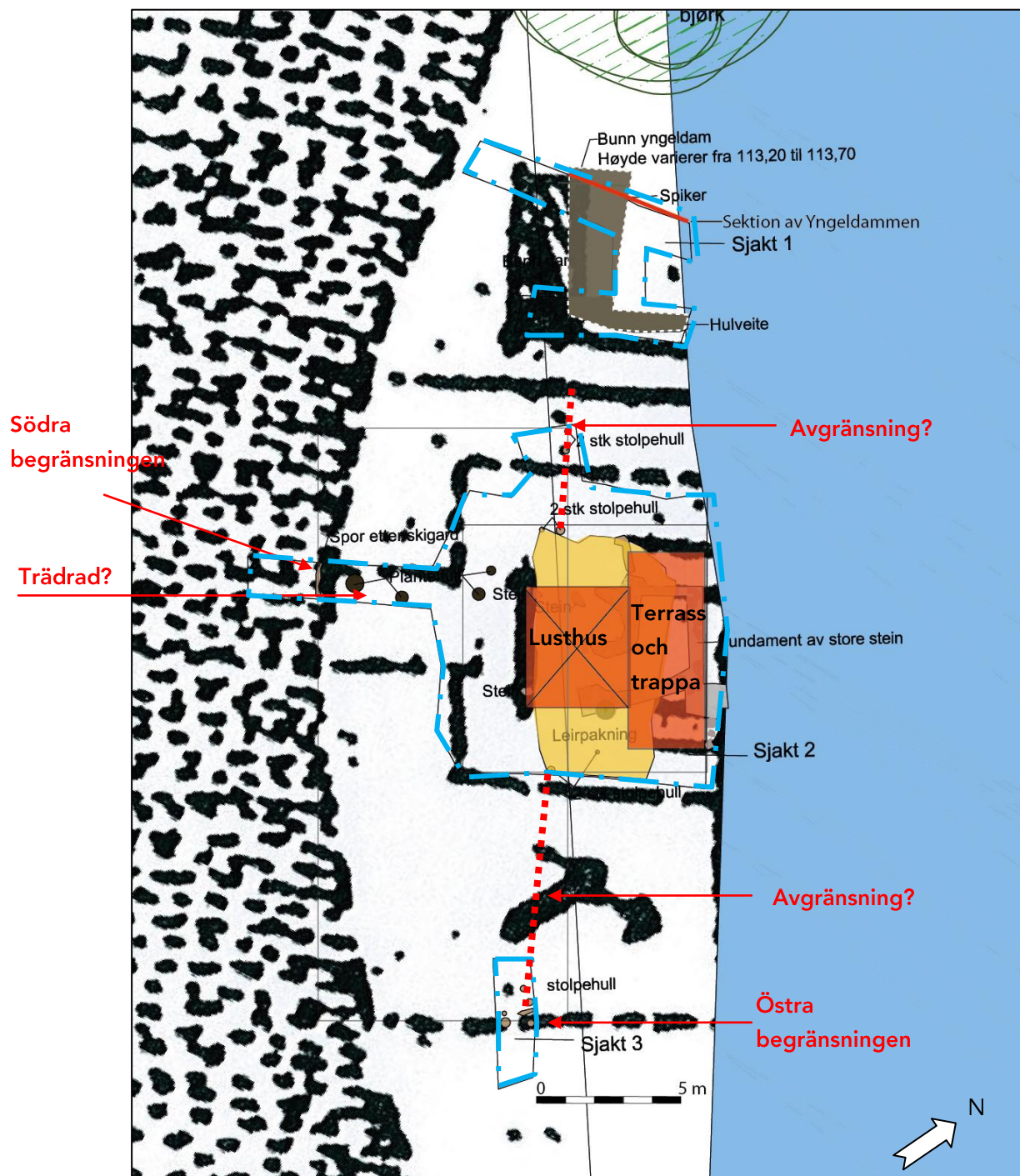
1. Gulbrun fet kompakt lera. Finkornig, kompakt undergrund, något fuktig. 2. Fet, något fuktig finkornig grå lera. Tätning av yngeldamm. 3. Bottensediment i yngeldamm. Porös lera med hög organisk halt som trådar, något brungrå och torr. Makrofossilprov taget. 4. Som 1 men mer organisk inblandning. Troligen rensmaterial från stora dammen. 5. Matjord.

Yngeldammen storlek var cirka 4,5 x 1,5 m, dock fick vi inte avgränsningen på den västra utbredningen vilket gör att dammen kan ha varit längre än så. Rännans bredd var cirka 0,5 m och den var nedgrävd i underliggande lera, vilket även dammen var. Ett makrofossilprov har tagits av bottensedimentet i dammen (figur 5/lager 3, se makrofossilanalys).

Avgränsning mot lusthusområdet kunde inte göras då det fanns för många befintliga träd och stubbar som var i vägen. Däremot fanns det några stolphål i väst-östlig riktning som kan ha varit en avgränsning.

Schakt 2

I schakt 2 undersöktes området där lusthuset förväntas ha funnits, i en rak linje från huvudbyggnadens mitt (figur 2 och 4). Totalt omfattade schaktet 52,5 m².

Figur 6. Jacob Wilses karta från år 1779 omskalad så den passar strukturerna som påträffats vid den arkeologiska förundersökningen. Lusthuset med trappa markerad med röd färg. Yngeldammen har i stort sett samma mått, men något förskjuten åt norr i verkligheten. Stolphålen i Schakt 3 motsvaras av begränsningen åt öster.

I ett kartöverlägg med Jacob Wilses sockenkarta känns flera av strukturerna igen. Lusthusets storlek var cirka 3,5 x 3,5 m, alltså ett ganska litet hus. Trappans bredd var cirka 2 m och den var cirka 6,5 m lång, troligen med en terrass i mitten mot byggnaden. Runt lusthusets sidor påträffades en leryta vilken sammanföll väl med strukturer på sockenkartan. Söder om lusthuset påträffades en avgränsning som även överensstämmer med kartans södra avgränsning av lusthusområdet (figur 6). Avståndet mellan lusthus och den södra begränsningen var cirka 7 m.

En avlång ränna med stolphål direkt väster om lusthuset i trappområdet kan vara spår efter stolpar till ett trappräcke. I stolphålsrännan fanns krossat rött tegel för att trästolparna skulle stabiliseras och inte stå enbart i en lergrop. Motsvarande yta på östra sidan var precis i området för ett träd vilket medförde att tydliga spår inte kunde påträffas. Enligt kopparsticket på rapportens framsida fanns trappräcke längs hela trappan mot dammen, men troligen fanns det även ett motsvarande söder om trappan fastbyggt med lusthuset. Från lusthuset till yngeldammen var det ett avstånd på 9 m. Möjligen fanns en tvärgående avgränsning på båda sidor om lusthuset österut och västerut, vilket antyds på kopparsticket (rapportens framsida/figur 6).

Plantgroparna söder om lusthuset tycks ha en rät linje från västra sidan av byggnaden. Kanske fanns det en liten trädrad som förde besökaren till lusthuset (figur 6).

Schakt 3

Öster om lusthusområdet öppnades ett schakt för att fånga lusthusområdets begränsning österut (figur 2 och 6). Schaktet omfattade 6 m² och flera stolphål påträffades. I fyllningen i stolphålen påträffades finkrossat tegel som fungerade som dränering och stabilisering för stolparna. Från själva lusthusbyggnaden och till den östra begränsningen var det 11 m.

Makrofossilanalys

Två makrofossilprov togs i samband med den arkeologiska förundersökningen på Spydeberg i oktober 2013. Det ena provet togs i bottensedimentet på Yngeldammen och det andra i den lilla runda dammen vid trädgårdsanläggningen öster om huvudbostaden. Den runda dammen undersöktes delvis år 2011 (schakt 5/bilaga 8, Guldåker 2011), men inget makrofossilprov analyserades vid det tillfället. Då möjligheten återigen gavs att få ökad kunskap om vad som odlades i dammens närområde togs ett prov av dammens bottensediment.

Yngeldammen innehöll en mängd olika starrarter samt Mannagräs (Heimdahl 2014).

I Naturhistoriska riksmuseets virtuella flora finns att läsa följande om Mannagräs:

Första fynduppgift publicerades i Rudbecks Hortus botanicus år 1685 (Nordstedt 1920).

Användning. Mannagräsets frukter är välsmakande och har använts som mannagryn. Nyman (1867) berättar att Linné av professor Ludwig i Leipzig fått frön av det gräs som

lämnade mannagryn. Linné sådde fröna och konstaterade sedan att det redan fanns vildväxande i Sverige, och från sin skånska resa berättar han hur man samlade in mannagryn. Enligt Nyman är det egentligen arten skånskt mannagräs (G. notata) som användes till mannagryn, men Linné särskiljde inte de båda arterna².

Den lilla runda dammen innehöll enbart ogräs (Svinmålla och Harmynta) och hallon. Harmyntan trivs i torr miljö som t ex stenpartier vilket passar bra in på hur den terrasserade trädgårdsanläggningen kan ha sett ut under Wilses tid.

Harmyntan växer på torrbackar, berghällar och andra typer av torr och öppen mark. Första fynduppgift publicerades i Rudbecks Catalogus plantarum år 1658, men arten är känd redan under medeltiden (Nordstedt 1920). "Harmynta. Växer i torra ängar, på backar o. s. w. Den har en angenäm fast ej stark lukt, och nyttjas på några ställen i Norrige af bönderne i stället för Timjan på mat." Ur Försök til en Flora Oeconomica Sveciæ av A. J. Retzius (1806)³

Avsaknaden av vattenväxter samt artfattigheten i bottensedimentet visar att dammen var välstäddad och att den hållits ren och klar genom regelbunden skötsel. Inget spår av strandvegetation visar på rena kanter (Heimdahl 2014). Vid den arkeologiska undersökningen år 2011 konstaterades att dammen hade en stenlagd kant i öster och att dammen uppenbarligen var väldigt ren. Detta tyder på att vattnet sannolikt har använts för bevattning och att det inte var en damm avsedd för änder.

Sammanfattning

Tre schakt grävdes med resultat att flera av de eftersökta strukturerna kunde dokumenteras. I schakt 1 dokumenterades en yngeldamm med en storlek av cirka 4,5 x 1,5 m. I yngeldammen påträffades ätbart Mannagräs i makrofossilprovet som togs i bottensedimentet.

Schakt 2 och platsen för lusthuset visar att lusthuset var cirka 3,5 x 3,5 m med en trappa/terrass motsvarande 6,5 m lång, 2 m bred. En yta med lera stabiliserade området kring byggnadens sidor. Från lusthuset till den södra begränsningen var det cirka 7 m, från lusthuset till den östra avgränsningen 7 m i Schakt 3 och från lusthuset till yngeldammen 9 m.

Ett makrofossilprov från den lilla runda dammen öster om huvudbyggnaden visar på spår efter hallon och Harmynta som kan härledas till köksträdgården. Skicket på bottensedimentet tydde på en mycket ren och välstäddad damm.

² <http://linnaeus.nrm.se/flora/mono/poa/glyce/glycflu.html>

³ <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/lamia/satur/satuaci.html>

Referenser

Guldåker, A. 2011. *Wilses trädgård på Spydebergs prästgård. Arkeologisk förundersökning 2011*. Arkeologiska arkivrapporter Nr 407. Kulturen i Lund.

Heimdahl, J. 2014. *Makroskopisk analys av jordprover från trädgårdsanläggning vid Spydeberg*. Teknisk rapport.

Naturhistoriska riksmuseets virtuella flora. 1998.

Makroskopisk analys av jordprover från trädgårdsanläggning vid Spydeberg

Teknisk rapport

Jens Heimdahl, UV Mitt 2014-03-14

Under den arkeologiska undersökningen av trädgårdslämningarna vid Spydeberg, 2013 togs två jordprover för analys av makroskopiskt innehåll med fokus på växtrester. Proverna har analyserats under mars 2014. Proverna togs ur bottensedimentet på två dammanläggningar som utgör en del av trädgårdens lämningar.

Metod och källkritik

Provtagningen genomfördes av arkeologerna under utgrävningen. Proverna innehöll torrvolymen om 2-3 liter jord per prov och preparerades genom flotation enligt metod beskriven av Wasylikowa (1986) och våtsiktades ned till 0,2 mm maskvidd. Efter floteringen samlades proverna upp och torkades. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7-100 gångers förstoring. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, fekalier, smältor, slagg, ben mm har eftersökts.

Proverna från dammarna är tagna i vattenavsatta sediment i botten av dessa, där stratigrafien definierats med skarpa kontakter vilket visar att den postdepositionella bioturbationen varit begränsad och i ett makroskopiskt sammanhang kan försummas. Materialet kan sålunda bedömas ligga *in situ* sedan lagrets tillkomst och eventuell omlagring av material har således skett *innan* depositionstillfället. Undantaget är främst rottrådar som har penetrerat vissa lager.

Analysresultat

I bifogade tabell har en del av materialet (det som inte är fröer och frukter) kvantifierats enligt en grov relativ skala 1-3 prickar, där 1 prick innebär förekomst av enstaka (ca 1-5 st) fragment i hela provet. 2 prickar innebär att materialet är vanligt – att det i stort sett hittas i alla genomletningar av de subsamplingar som görs. 3 prickar innebär att materialet är så vanligt att det kan sägas vara ett av de dominerande materialen i provet och man hittar det var man än tittar. I tabellen presenteras förkolnade och oförkolnade fröer separat.

För att underlätta tolkningen har växtmaterialet också klassats i tre grupper som kan ha olika tafonomiskt ursprung. Klassningen är att betrakta som lös, och en och samma växt är tänkbar inom flera klasser.

Spydeberg

Spydeberg			L	7	6
			Schakt	1(2014)	5 ⁴ (2011)
			Kontext	Yngeldamm	Liten (ank-)damm
			Volym/l	2	2
Växtdelar	Träflis			•	••
	Rottrådar			•••	•••
Förkolnade växtdelar	Träkol			••	••
Djurdelar	Insekter			•	••
	Daggmaskkokonger			••	••
Fröbank (oförkolnat)				35	3
Fuktmark/vatten	Gråstarr-typ	Carex canescens-type		6	
	Knaggelstarr-typ	Carex flava-type		1	
	Hundstarr-typ	Carex nigra-type		10	
	Blankstarr-typ	Carex otrubae-type		2	
	Mannagräs	Glyceria flutans		16	
Ogräs	Svinmålle-typ	Chenopodium album - type			1
	Harmynta	Satureja acinos			1
Bär	Hallon	Rubus idaeus			1

Diskussion

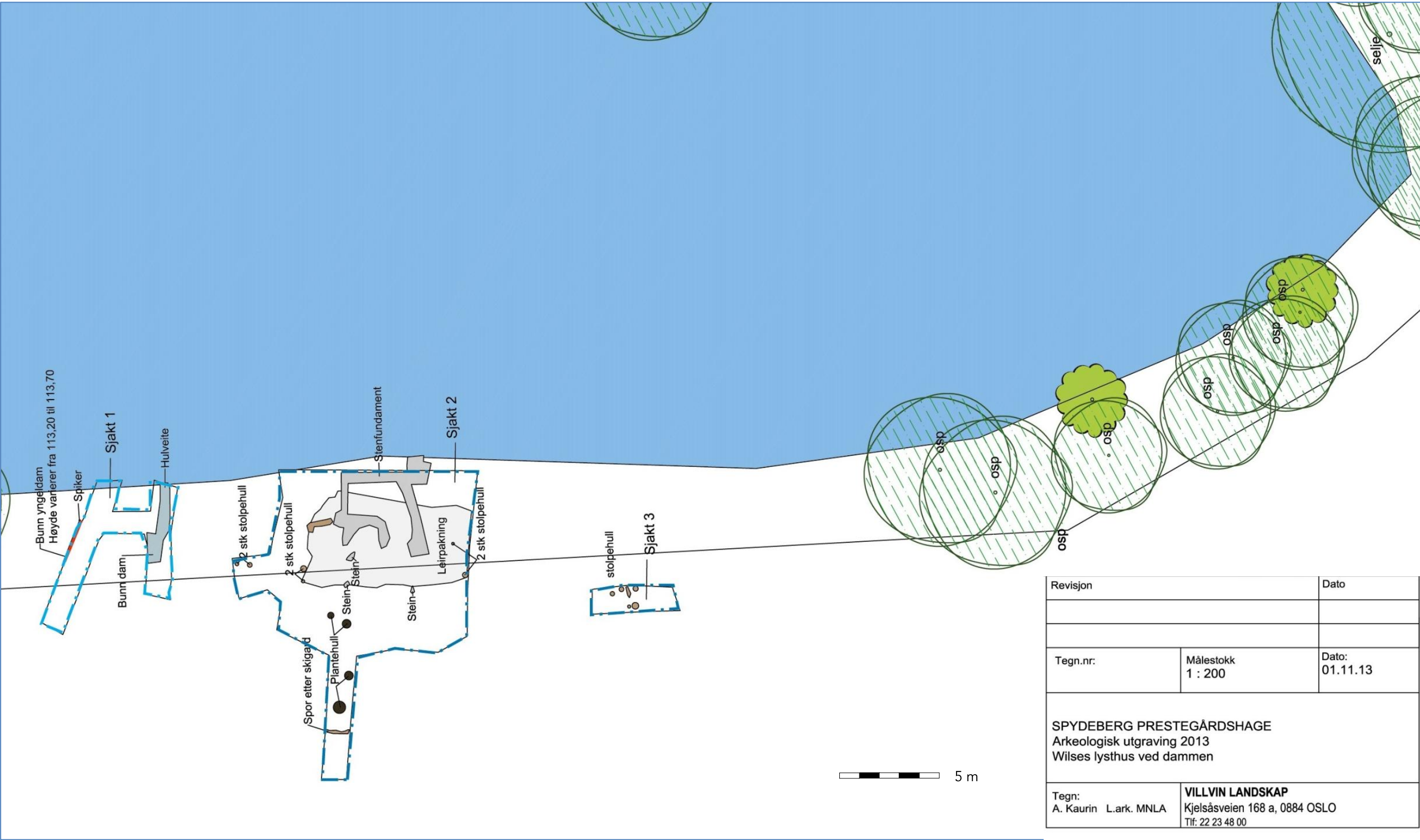
Innehållet i bägge dammarna skiljer sig markant åt. Innehållet i Yngeldammen bär tydliga spår av den lokala floran i och kring dammen, bestående av ett starrbälte och ett bestånd av mannagräs. Mannagräset är typiskt för dammar och fuktiga stränder. Innehållet i sedimentet i den lilla dammen visar enbart på inslag av terrester flora, av ogräs och bär. Harmyntan är en vildväxande kryddväxt som främst trivs i torr miljö, bl.a. på klippvallar. Finns en sådan i närheten av dammen är det en trolig växtplats för den här arten. Avsaknaden av vattenväxter i denna damm, och inslaget av terrestra växter tolkas här som att denna damm hållits ren och klar genom regelbunden skötsel. Kanterna till dammen har antagligen hållits kortklippta eftersom inga spår av en strandvegetation står att finna.

Referenser

Wasylikowa, K., 1986: Analysis of fossil fruits and seeds. I Berglund, B. E. (ed.): *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*. John Wiley & Sons Ltd. 571-590.

⁴ Schakt 5, Lager 6 . Bottensediment från förundersökning år 2011 (Guldåker 2011).

Bilaga 1. Planritning över Karpdammens södra centrala område där den arkeologiska förundersökningen ägde rum i oktober 2013. Kartan är något beskuren, skapad av Anne Kaurin med förtydligande schaktbegränsningar av Aja Guldåker.

Arkeologiska arkivrapporter från Lund har övergått i serien Kulturmiljörapporter fr.o.m. 2013.

I serien Kulturmiljörapporter har utgivits:

2013

- 2013:1 Kv Billegården 21, Lund. Geoteknisk undersökning 2012. Gertie Ericsson.
2013:2 Kv Apotekaren 11 (fd 9), Lund. Geoteknisk undersökning 2012. Gertie Ericsson.
2013:3 Ventlinge 44:1, Mörbylånga kommun. Antikvarisk medverkan 2012-13. Henrik Borg.
2013:4 Stora Råby 34:7, fornlämning nr 10 i Stora Råby socken, Lunds kommun. Arkeologisk förundersökning 2012. Jan Kockum.
2013:5 Kv Saluhallen1, Lund. Arkeologisk förundersökning 2011-2012. Ivan Balic.
2013:6 Innerstaden 2:1 - Krafts torg och Kungsgatan, Lund. Arkeologisk förundersökning 2012. Nicklas Kronroth.
2013:7 Stora Råby 34:7/väg 887, fornlämning nr 10 i Stora Råby socken, Lunds kommun. Arkeologisk förundersökning 2012. Nicklas Kronroth
2013:8 Innerstaden 2:1 – Clemenstorget, Lund. Arkeologisk förundersökning 2012. Nicklas Kronroth.
2013:9 Kv Sjöjungfrun 11, Trelleborg. Arkeologisk förundersökning 2010. Claes Theliander.
2013:10 Kv Repslagaren 29, Lund. Geoteknisk undersökning 2013. Gertie Ericsson.
2013:11 Kv Svanelucky m. fl. Lund. Förundersökning 2012. Ivan Balic.
2013:12 Kv Döbeln 2 och 3, Lund. Geoteknisk undersökning 2013. Gertie Ericsson.
2013:13 Nöbbelöv 22:1, fornlämning nr 24 i Norra Nöbbelövs socken, Lunds kommun. Arkeologisk förundersökning 2012. Nicklas Kronroth.
2013:14 Kv Södertull 10 och 30, Lund. Geoteknisk undersökning 2011-2012. Gertie Ericsson.
2013:15 Kv Trädgården 11, Lund. Geoteknisk undersökning 2011. Gertie Ericsson.
2013:16 Kv Thor 6, Ystad. Arkeologisk förundersökning 2010. Adam Bolander och Gertie Ericsson.
2013:17 Kv Grynmalaren 31, Lund. Arkeologisk förundersökning 2013. Nicklas Kronroth.
2013:18 Måketorpsboden på Kulturen, Lund. Byggnadsarkeologisk undersökning 2013. Gunilla Gardelin och Karl-Magnus Melin.
2013:19 Innerstaden 2:1 – Lilla Råby bytomt, fornlämning nr 175 i Lunds stad, Lunds kommun. Arkeologisk förundersökning 2013. Nicklas Kronroth.
2013:20 Kv Billegården 21, Lund. Arkeologisk förundersökning 2013. Ivan Balic.
2013:21 Kv Fredrik 8, Ystad. Geoteknisk undersökning 2013. Gertie Ericsson.
2013:22 Kv Sankt Peter 10, Lund. Arkeologiska förundersökningar 2008. Karl-Magnus Lenntorp.
2013:23 Innerstaden 2:1 – Stora Fiskaregatan, Lund. Arkeologisk förundersökning 2013. Aja Guldåker.
2013:24 Kv Winstrup 1, Lund. Arkeologisk förundersökning 2012. Nicklas Kronroth.
2013:25 Kv Gylleholm 11- Innerstaden 2:1, Lund. Arkeologisk förundersökning 2013. Aja Guldåker.
2013:26 Kiliansgatan, Lund. Arkeologisk förundersökning 2013. Nicklas Kronroth.
2013:27 Kv Paradis 47, Lund. Arkeologisk förundersökning 2013. Nicklas Kronroth.

2014

- 2014: 1 S:t Botulf 14, Lund. Antikvarisk rapport 2013-2014. Carita Eskeröd.
2014:2 S:t Peter 28, Lund, Ekska huset. Antikvarisk medverkan 2013. Carita Eskeröd.
2014:3 Innerstaden 2:1 – Västra Mårtensgatan. Arkeologisk förundersökning 2013. Nicklas Kronroth.
2014:4 Kv Paradis 51, Lund. Arkeologisk förundersökning 2013. Nicklas Kronroth.
2014:5 Innerstaden 2:1 – Västergatan, Trelleborg. Arkeologisk förundersökning 2013. Nicklas Kronroth.
2014:6 Innerstaden 2:1 – Stora Södergatan, Lund. Arkeologisk förundersökning 2013. Nicklas Kronroth.
2014:7 Lusthuset på Spydebergs Prästgård, Norge. Arkeologisk förundersökning 2014. Aja Guldåker.